УДК 821.512.145

Ә.М. Шәрипов

ГОРУР БАШЫМ ТҮБӘН ИЕЛМӘС...
(шагыйрь Сириннең тормыш һәм иҗат юлы)

В статье освещается жизнь и творчество поэта Сирина (Батыршин Сайрин Ханифович, 1896–1969), внесшего весомый вклад в развитие татарской поэзии. В частности, рассматриваются вопросы тематического диапозона и поэтики его произведений.

Ключевые слова: Сирин, татарская литература, творчество, лирика, тематика, поэтика.

Сирин – Батыршин Сәйрин Хәниф улының (1896–1969) псевдонимы. Үзенең беренче шигырьләреннән үк ул шушы псевдоним белән иҗат иткән һәм әдәбият тарихына да Сирин исеме белән кереп калган.

Бүгенге укучы Сирин иҗатын бөтенләй белми диярлек. Чөнки Сирин 1935 елда репрессияләнә, «халык дошманы» дип игълан ителеп, сөргенгә җибәрелә; шуннан соң аның әсәрләрен генә түгел, хәтта исемен дә телгә алу тыела. 1957 елда реабилитацияләнгәч кенә, Татарстан китап нәшриятында аның «Шигырьләр» (1959) китабы басылып чыга.

Сирин Батыршин 1896 елның 14 декабрендә Татарстанның Ютазы районы Кәрәкәшле авылында туа. Башлангыч белемне туган авылында алгач, 1910–1915 елларда атаклы Бәйрәкә мәдрәсәсендә укый. Инкыйлаптан соң, 1918 елда Бөгелмәдәге өчьеллык укытучылар әзерләү курсларына укырга керә. Монда ул җәмәгать эшләрендә актив катнаша. Аның гражданнар сугышы вакыйгаларында катнашуы турында Мәгъсүм Латыйфуллин болай дип яза: «1920 елның январь – март айларында акгвардияче Колчак бандасы калдыклары коткысы белән Чистай, Минзәлә, Бөгелмә өязләрендә кулаклар баш күтәрделәр. Халык теленә „Сәнәкчеләр“ дип кергән бу фетнәчеләр яшь совет республикасы өчен куркыныч тудыралар иде. Партия һәм комсомол өяз комитетлары аларны бастыру өчен ашыгыч чаралар күрергә мәҗбүр булды. Комсомол отрядлары төзеп, фетнәчеләрне бастыру өчен Акташ ягына җибәрделәр. Шундый ук отряд Коммунистик яшьләр союзы өяз комитеты каршында да төзелә. Бу отряд күбесенчә Бөгелмә татар тәгълим-тәрбия курсларында укучы комсомоллардан тора иде. Комсомолларның Кожух җитәкчелегендәге корыч сафларында кулына мылтык тоткан Сирин дә бар.

Алдан киткән комсомол отрядларына ярдәмгә Кожух командасы кузгала. Кирәкле корал, патрон алып, атларга төяләләр һәм буранлы төндә кар ерып баралар. Кодаш авылына җиткәч,

аларны фетнәчеләр урый. Атыш китә. Кожух утырган ат урам буйлап чапканда, фетнәчеләр чанага ябышып өстерәлеп барган кешене күрәләр һәм: „Балта белән! Чалгы белән! Кулына чап!“ – дип куалар. Бу Сирин була. Кожух аны күтәреп чанага сала, фетнәчеләр кулына бирми» (*М. Латыйфуллинның бу истәлеге Сирин архивында саклана*).

Шулай итеп, 24 яшьлек Сирин «сәнәкчеләргә» каршы хәрәкәттә дә катнашкан. Шул ук вакытта ул, көче-куәте ташып торган яшь егет, кулына каләм алып, шигырьләр яза башлый: әдәбиятка да ул Бөгелмәдә язган әсәрләре, яшьлек ялкыны, көчле инкыйлаби пафос белән өретелгән шигырьләрен алып керә. Башка шагыйрьләр кебек үк, ул да иң элек Октябрь инкыйлабын шатланып каршы ала, социализм идеяләренең җиңәчәгенә, золым-газаплар белән тулы тормышның яхшыруына өметләнә. Бу яктан Сирин Г. Камалга охшаш: Г. Камал инкыйлабны таң ату белән чагыштырган булса («Таң» шигыре, 1918), Сирин исә аны кояш чыгуга тиңли. «Октябрь нурлары» (1920) шигырендә Сирин совет хакимиятен ярлы кешеләрне ашатучы-эчертүче, киендерүче, аңа чын хокук бирүче итеп сурәтли. Үзенең шатлыгын ул:

Укытты да, өйрәтте дә,
Атам кебек бу кояш!
Еласам, күз яшем сөртте,
Анам кебек бу кояш! –

дип тасвирлый. Яңа җәмгыятьтә гаделлек кенә тантана итәр дип ышана.

1919–1920 елларда Сирин гражданнар сугышы темасына багышланган шигырьләрен бер-бер артлы төрле газеталарда бастыра. Мәсәлән, «Кызылармеец хаты» әсәрендә (бу шигырь 1919 елда Самараның «Яңа көч» газетасында «Әнкәмә хат» исеме белән басылган) ул, әнисенә мөрәҗәгать итеп, үзенең балачактан алып, бары «тормышның бар михнәтен, ачлык, хәсрәт, сугыш җәфасын» гына күреп үскәнлеген һәм шул «богауларны өзеп» яшәр өчен хәзер сугышып йөрүен әйтә. «Октябрь кояшы» («Якты юл» газетасы (Бөгелмә), 1920 ел, 7 ноябрь, № 35), «Сәлам сезгә, кызыл бөркетләр» («Якты юл» газетасы, 1920 ел, 16 ноябрь, № 37), «Булмаса» («Якты юл» газетасы, 1920 ел, 28 ноябрь, № 41) шигырьләрендә шул чорның кайнар сулышы чагыла. «Кызыл гаскәргә» (1922), «Сикерт атың! (Кавалерия маршы)» (1925), «Атлы шлемнар» (1927), «Кызылармеец атлар» (1928) әсәрләре дә киләчәк тормышка тирән ышаныч, революцион пафос белән сугарылган.

1921 елгы коточкыч ачлыкны да үз башыннан кичерергә туры килә Сирингә. Ачлык башлангач, 1921 елның көзендә Бөгелмә семинариясендәге укулар туктатыла. Бу ачлык турында Сирин истәлек тә (бу турыда кара: «Казан утлары», 2016, № 12. 159–160 битләр), шигырьләр дә яза. Мәсәлән, «Ачлар тавышы» шигырендә ачлыкның үзәк өзгеч картинасын тасвирлый:

Ярлы илгә ярлылар баш; алтын,
көмеш җирдә таш,

Төрле чүп-чар, алабута безнең илдә
булды аш.
Юк әле, түзми күңел, җан тартыша,
сызыла йөрәк,
Бер телем икмәк сорап тетри
бәгырь, өзелә йөрәк
(«Кызыл яшьләр» газетасы,
1921 ел, 3 ноябрь, № 24).

1922 елда халыкның бөтен өмете кырга чәчелгән игеннәрдә була. Бу тема поэзиядә дә чагылыш таба. Нур Баян («Кырлар симфониясе», «Клеверлы кырлар», «Яңгырлы төн»), Сәйфи Кудаш (Сәйфи Кудаш 1930 елга кадәр татар телендә иҗат иткән) «Иген сукканда», «Ленин десятинәләре», «Утауда», «Сабан җырлары») белән беррәттән Сирин дә бу темага «Яз – игенчегә» (1922), «Сарутлык җир» (икенче вариант, 1924) кебек әсәрләрен яза. «Яз – игенчегә» шигырендә ул авыл кешесен тизрәк кырга эшкә чыгарга чакыра: «Ашык тиздән – үлем биргән бу ачлык китсен бездән», – ди. «Сарутлык җир» шигыренең икенче вариантында ул җир эшкәртүне фәнни нигезгә куюны, марксизмны да файдалану кирәклеген алга сөрә.

Башлангыч иҗатында ук Сирин, Тукайдан үрнәк алып, Шәрыкның классик шигырь жанрларын үзләштерә һәм шул жанр-формалар белән (газәл, касыйдә, мәснәви) иҗат итә башлый (мәсәлән, «Октябрь кояшы» (1920 ел, 7 ноябрь) шигыре үк мәснәви формасында язылган, әмма «Якты юл» газетасында ул дүртюллыклар белән бирелгән). Сириннең 1920–1930 еллардагы әсәрләре белән Тукай әсәрләре арасында типологик параллельләр үткәрергә мөмкин. Шунысы кызык: хәтта Тукайның «Эштән чыгарылган татар кызына» (1909) белән Сириннең «Авыл кызына» (1920) («Кызыл Шәрыкъ» газетасы (Томск), 1920 ел, 6 август, № 40) әсәре арасында да охшашлыклар бар: ике әсәр дә яшь татар кызының елавына багышланган; икесендә дә «мәэюс», «залим», «күңел» кебек сүзләр кулланыла. Әмма Тукайда «залим» булып татар бае саналса, Сириндә «залим» дип иске тормыш күз алдында тотыла. Тукайда татар кызының чарасызлыгы сурәтләнә, ә Сирин исә гражданнар сугышына киткән егетен сагынып күз яшьләрен түгүче кызны: «Күп тә үтмәс, менә кайтып җитәр / Җан сөеклең көләч йөз белән», «Менә, киләчәгең нинди матур / Рәхәтләнеп гомер итәрсен», – дип юата.

Тукайның «Даһигә» (1913) әсәре белән Сириннең «Диңгезгә» (1920) («Якты юл» газетасы, 1920 ел, 25 ноябрь, № 40) шигыре арасында да шактый гына уртаклыклар (охшаш рифмалар, мотивлар) бар: алар икесе дә мәснәви формасында язылган. Тукай үз әсәрендә милли-азатлык хәрәкәте турында уйлана һәм газиз халкын колониаль изүдән коткару, аны иҗтимагый-мәдәни яңарышка алып чыгу юлларын эзләгән Даһи образын иҗат итә. Сириннең «Диңгезгә» әсәре үзәгенә авторның үзенең буйсынмас, көчле, ашкын, бунтарь образы калкып чыга. Диңгезгә эндәшеп, шагыйрь болай ди:

Ниндәй дулкыннарга атсаң да,
барыбер батмамын!
Һәм үлеп, суың төбендә дә череп
ятмамын!

Миндә көч, гайрәт вә дәрт бар,
күкрәгемдә ут яна,
Мин күрәмен алда – анда
ялтыраган ут әнә!
Ул шулай күзгә күренә, ут түгел,
юк, нур бит ул!
Пакь вә саф, ап-ак күңелле бер
фәрештә, нур бит ул!
Тарта яшь, дәртле күңелне үз янына
алга ул,
Киң колачлап мин йөзәм шунда,
минемчөн Алла ул!

Тукайның «Булмаса» газәле (1908) белән Сириннең «Булмаса» шигыре (1920) икесе дә 15–15 үлчәме белән иҗат ителгән (Сириннең «Булмаса»сы касыйдә белән мәснәви формаларын файдаланып язылган). Әмма Тукай биредә шагыйрь күңелен дәртләндереп торучы былбылга (гүзәл зат, гүзәллек шаһына) мәдхия җырласа, Сирин үзен коммунист дип санаган кешенең ярлы халык мәнфәгатен кайгыртып хезмәт итәргә тиешлеген күтәрә: «Булмаса күңелдә халыкка мәхәббәт хисләре / Булма коммунист, якын килмә бүтән уйлар белән», – дип белдерә.

Тукайның үлеменә ун ел тулу уңае белән Сирин «Безнең яшьләр» дигән шигырен иҗат итә. Бу әсәрне ул, Тукай кебек үк, касыйдә жанрында язган. Монда да Тукай белән Сирин шигырьләренең идея юнәлеше төрлечә: Тукай шигыре 1905 елгы инкыйлаптан соңгы кара реакция елларында язылган һәм Тукайның төшенкелек, киләчәккә өметсезлек мотивлары белән сугарылган булса, Сирин шигыре инде, киресенчә, революцион романтика, авторның яңа тормышка ныклы ышанычы белән өретелгән (бу турыда кара: [Шәрипов, 2016, б. 57–62]).

1923 елның көзендә Сирин Казанда Татар рабфагына укырга керә. Иҗади яшьләр белән таныша (Афзал Шамовның кызы Әлфия Шамова хәбәр иткәнчә, Сирин рабфакта Муса Җәлил белән бергә, бер төркемдә укыган), әдәби иҗатка җитдирәк карый башлый. Биредә уку чорында (1923–1925) Сириннең иҗтимагый-сәяси һәм әдәби-эстетик карашлары билгеле бер дәрәҗәдә эволюция кичерә.

Шул чор идеологиясе шаукымына бирелеп, Сирин иҗатында атеизм темасы да күтәрелә. «Еласыннар... Мин еламыйм!» (1923) шигырендә ул кискен рәвештә үзенең дини ышануларга каршы булуын белдерә: «Яуса да таш алларымда, һич исем китми аңар / «Раббем, Аллам!..» дип еламыйм, «Ярдәмең бир!» дип аңар», – ди. Дин әһелләрен тәнкыйтьләү темасы соңга таба аның «Бер шәехнең идеалистик логикасы» (1925), «Тынычлык кошлары» (1926), «Шөһрәт» (1929) әсәрләрендә чагылыш таба; «Кикрикүк!» (1929) шигырендә багучылык күренеше тәнкыйть утына тотыла.

1926 елда рабфакны тәмамлагач, Сирин бер ел Бөгелмәдә «Сабанчы» газетасында эшләп ала. Әмма аның күңеле Казанга тартыла, һәм ул 1927 елның көзендә тагын Казанга килеп, Көнчыгыш дәүләт педагогия институтына укырга керә. Монда ул үзе теләгән иҗади атмосферага эләгә: Һ. Такташ, Г. Кутуй, Х. Туфан, Ә. Исхак һ.б.лар белән таныша, бөтен барлыгы белән

белем алуга, иҗат эшенә бирелә. Студент елларын (1926–1930) Сириннең тормышында да, иҗатында да яңа бер этап итеп карарга, аның тормышта да, поэзиядә дә үз-үзен эзләве, эзләнү чоры дип атарга кирәк.

Студент буларак, Сирин бик тырышып укый. Үзенең истәлекләрендә ул: «Мин, утырган тавык кебек, һәр кичне дәресләр өстендә утырам. Атнага бер мәртәбә әдәбият түгәрәге була, анда катнашам. Анда Такташ, Кутуй, Нур Баян, Демьян Фәтхи һәрвакыт булалар иде...Язарга бер дә вакыт булмаса да, ара-тирә мин дә язгалап куя идем», – дип искә ала (кара: «Казан утлары». 2016. № 12. Б. 150).

Билгеле булганча, 1920 елларда Казанда иҗади яшьләрнең төрле әдәби күмәк һәм оешмалары барлыкка килә. «Егерменче елларның беренче яртысында әдәби түгәрәкләр активлашып китә... Болар арасында бигрәк тә «Октябрь» күмәгенең роле зур булды... «Октябрь» күмәге татар совет язучыларын бер оешмага туплауда шактый эш башкара... 1924 елда «Октябрь» күмәге членнарының бер өлеше Г. Кутуй һәм Г. Толымбай җитәкчелегендә «Сулф» («Сул фронт») исемле яңа күмәк төзиләр һәм «Октябрь»дән аерылып чыгалар» [Татар әдәбияты…, б. 95–96].

Сирин дә «Сулф» күмәгенә керә. Шагыйрь Әхмәт Исхак үзенең истәлегендә [Әхмәт Исхак…] Сирин белән үзенең 1923 елда ук танышканлыгын әйтә. «Торабара дуслашып киттек, – дип яза ул. – Бер-беребезгә шигырьләребезне укыштык. Киңәшләштек, бәхәсләштек, театр-киноларга бергә йөрдек. Ул вакытларда иҗат яшьләре арасында киң таралган яңалык эзләү җилләренә бирелеп, „футуризм“ дигән чирне йоктырып, „Сулф“ („Сул фронт“) дигән төркемгә иярдек».

Бу елларда барлык татар шагыйрьләре, шул исәптән Сирин аралашып яшәгән Һ Такташ, Х. Туфан, Г. Кутуй, К. Нәҗми һ.б.лар да поэзиядә үз урыннарын табарга омтылып, төрле экспериментлар үткәрәләр. Мәсәлән, Һ. Такташ «Тилеләр», «Янар таулар», Г. Кутуй «Көн – кадак», «Карт пычкычы», К. Нәҗминең «Еллар гына юып бетермәс», «Кабыргасы белән тора» һ.б. әсәрләр иҗат итәләр. 1926–1928 елларда Сирин дә шигырьләренең формасы белән мавыгып ала. «Беренче май» (1926), «Көнлиләр» (1927), «Безнең кайгылар» (1928) шигырьләрендә ул катлаулы образлар, сүзләрнең охшаш яңгырашы белән мавыгып, аларны тезеп төшә һәм әсәрнең эчтәлеген күздән ычкындыра. Аның бу әсәрләре матбугатта шул ук елларда тәнкыйть ителделәр. Ярый әле шагыйрьнең мондый мавыгулары озакка бармый. «Октябрь» һәм «Сулф» күмәкләре озын гомерле булмаган кебек, бер-ике елдан Сирин дә үзенең бу экспериментларыннан арына. Ләкин Маяковскийга иярүен ташламый, аның кебек трибун шагыйрь булырга омтылган иҗатын дәвам иттерә.

Шулай иҗат итеп килгәндә, кинәт көтелмәгән бер хәл була – Сиринне (студент чагы, шагыйрьнең истәлекләрендә елы әйтелмәсә дә, 1927 ел булып

аңлашыла) кулга алалар. Бу вакыйганы ул үзенең истәлекләрендә болай сурәтли: «Кичке ут алынган иде, ишектән дүрт кеше килеп керде. «Батыршин арестован» диделәр дә, мине милиция янына куйдылар. Хуҗа хатыны, күрше хатыннарыннан комиссия төзеп, өстәлдә булган китапларны, кәгазьләрне җыеп алып бәйләделәр. Әйберемне һәм үземне «Кара карга» дигән машинага утыртып алып киттеләр... Машинадан төшкәч аңладым: мине Черек күл каршындагы Эчке эшләр Халык Комиссариаты (НКВД) төрмәсенә китереп япканнар икән».

Аны ялгыз камерага кертеп ябалар, янына бер шымчы куялар. Камерада икәү генә булгач, әлеге шымчы Сирингә милли мәсьәлә буенча сораулар бирә, аны сыный. 3–4 көннән соң, ул шымчыны алып, Сиринне ялгызын калдыралар. «Кулга алынуга 30 көн тула дигәндә, – дип дәвам итә Сирин, – начальник мине чакырып алып: „Казаннан башка беркая барырга да рөхсәт ителми»“, – дип, шул кәгазьгә миннән кул куйдырды һәм теге китап-кәгазьләрне биреп, кайтырга кушты. „Без чакырсак, килерсең“, – диде» («Казан утлары». 2016. № 12. Б. 151).

Шуннан соң Сириннең күңеленә курку кереп оялый. Аны һәр минут «Мине тагын кайчан чакырырлар икән? Исән калырмынмы икән?» дигән сорау борчып тора башлый. Әмма Сирин әле бу шартларда да ихлас күңелдән партия яклы булып кала. Бунтарь йөрәгендә кайнаган хис-тойгыларны тезгенләп, совет идеологиясе таләпләренә җавап бирә торган әсәрләр иҗат итә. Ул иҗади эзләнә, милли чикләнгәнлек кысаларында гына калырга теләми, рус һәм дөнья поэзиясен өйрәнә. Аның иҗатының тематикасы киңәя, каләме чарлана, шагыйрьнең үз-үзенә ышанычы арта. Аның Маяковскийга ияреп язган «Идәнгә төкермәгез!» (1928), «Кытай җыры (Кытай шагыйре Ши-Кингтан)» (1928), «Гейне фикере» (1929) кебек әсәрләре Сириннең үз өстендә җитди эшләгәнлеген күрсәтеп тора.

1928 елда Сиринне яңа гына оешкан Татар пролетар язучылар ассоциясенә (ТАПП) әгъза итеп алалар. Нәкъ менә студент еллары һәм шуннан соңгы биш-алты ел (1928–1935) – Сириннең иң актив иҗат иткән, көчле трибун шагыйрь булып танылган чоры.

Аның бу чордагы эзләнүләре башлыча поэзиядә үз язу стилен, үз шигъри формасын эзләүдә, эчтәлек белән форманың берлегенә ирешергә тырышуда күренә. Ул Маяковский үрнәгенчә иҗатын дәвам итә. Әсәрләрнең сәнгатьлелегенә ирешүдә ул һәр сүзне аерып алып, аның тирән мәгънәсен ачу, аларны бер-бер артлы юлдан-юлга тезеп бару алымын куллана. Бу исә шигырьнең эчке ритмын нечкә тоемлап, ачык яңгырашлы рифмалар сайлап язуны таләп итә. Иҗатының башыннан ук Сирин шушы юнәлештә тәҗрибәләр ясый башлый: «Салкын энәләр» (1922), «Тегүче кыз» (1925) әсәрләре шушы алым белән язылган. «Тегүче кыз»да, мәсәлән, машинада кием теккән вакытта чык-

кан тавышларны бирергә омтыла: *«Сөеклем бул, машинам, тек. Әйдә тек, тек! / Таралган вак кисәкләрне бергә беркет! / Тигезләрмен, килмәгәнен үтүкләрмен / Кулымда бар кыздырылган кайнар үтүк»*, – ди.

1927 елда шушы алым белән Сирин иң атаклы әсәрләренең берсен – «Язгы тамчылар» шигырен яза. Бу әсәрдә ул, бер яктан, охшаш яңгырашлы сүзләрне сайлап, тамчылар тавышын чагылдырырга омтылса, икенче яктан, әсәрнең эчтәлегенә дә тирән мәгънә сала:

Там,
Там,
Тамчы, там,
Тамуыңны яратам.
Тамчы-тамчы
Җырларыңны
Ак кәгазьгә таратам.

Ул язгы тамчыларның поэтик матурлыгын җырлап кына калмый, ә бу күренешне җәмгыять тормышы белән дә бәйли, шуның белән әсәрнең иҗтимагый ролен көчәйтүгә ирешә. «Там, там, тамчы там!» сүзләрен ул рефрен итеп куллана һәм алар һәр кулланган саен әсәрнең иҗтимагый мәгънәсен көчәйтә, тирәнәйтә баралар, идеясен ачарга ярдәм итәләр.

Там,
Там,
Тамчы, там,
Бергә тамыйк ичмасам!
Мин дә тамчыланып тамыйм,
Көрәшләрдә аксын кан!

Басылып чыгу белән (1927) бу әсәр бик тиз халык арасына таралган һәм халык, аны яратып, аңа көй дә язган. Шул көй безнең көннәргә кадәр килеп җиткән – ул көй әле бүген дә балалар бакчаларында музыка дәресләрендә нәниләрне биеткәндә уйнала.

Әлеге язу алымын Сирин күпчелек шигырьләрендә куллана. Шушы ук алым белән ул үзенең икенче бер күренекле, программ әсәрен – «Йөрәк каны белән» шигырен (кайбер кулъязмаларда бу шигырь «Минем трагедиям» исеме белән йөри) (1929) иҗат итә. Бу – фәлсәфи әсәр. Монда Сирин – шагыйрь-новатор: совет чоры татар шагыйрьләреннән беренче буларак, ул җәмгыять һәм шагыйрь, шагыйрьнең җәмгыятьтәге урыны, роле, яңа җәмгыятьтә шагыйрьлек миссиясе проблемаларын күтәреп чыга. Үзенең поэтик иҗатын Сирин болай сурәтли:

Бу – минем
        уйларым,
                бу – ритм.
Бу – минем
        йөрәгем тибүе.
Бу – минем
        канымның
                тәнемнән
Җыр булып
        кәгазьгә
                күчүе.

Төзелеп кенә килә торган яңа җәмгыятьтә (ә Сирин бөтен күңеле белән киләчәктә якты, гадел, җәбер-золымсыз җәмгыять төзибез дип ышана) шагыйрьнең миссиясен ачыграк күзаллау өчен, ул үз-үзенә шундый сорау да бирә: *«Ни өчен, ни өчен мин болай / Ак кәгазь өстендә кан коям?/ Каләмнән тамдырып канымны / Үземне вакытсыз ник суям?»* Шушы сорауга ялгап, ул шагыйрьнең тормыштагы

вазифасының авторның шәхси мәнфәгате, эгоистлыгы, дан-шөһрәткә омтылуы белән бәйле түгеллеген әйтә: *«Шөһрәт кирәкме? – Кирәкми! / Мин үлгәч, шөһрәт нәрсәгә?»* – ди. Үзенең алда куйган соравына Сирин үзе үк *«Киләчәк тормышны күрәсе һәм шунда яшисе килә»*, – дип җавап бирә. Ә киләчәк тормышны автор матур итеп күзаллый: *«Киләчәк елларның тормышы / Уемда бик матур корылган./ Шул елларның нигез ташына / Безнең еллар өеп куелган»*. Әмма ул матур киләчәкне кул кушырып утырып кына, яки елмаеп, эшләр-эшләмәс йөреп кенә якынайтып булмый. Шагыйрь кәеф-сафа корып, бизәнеп, үз-үзенә сокланып кына, эшсез утыруга каршы чыга: *«Ни булыр иде соң / Мин, Сирин, / Гөлсирин булып, гел бизәнсәм? / Яз саен яшәреп, / Таң саен зәп-зәңгәр чәчкәдә утырсам?»* – ди ул. Һәм автор якты киләчәкне тизрәк җиткерү өчен үзенең шигърияте, ялкынлы сүзе белән көрәшәчәген, хәтта шушы юлда үзен корбан итәргә дә әзер торуын белдерә:

Юк,
каным жәл түгел,
коелсын чәчкәм дә,
Каләмнән тамдырып
канымны,
кәгазьгә чәчәм дә,
Җыр итеп
тезәм мин.
Беләм мин:
корбансыз
җиңү юк,
Авырлык күрмичә,
рәхәтләр күрү юк.

Күренә ки, Сирин шагыйрьнең тормыштагы миссиясен поэтик югарылыкка күтәреп тасвирлый: үзен шагыйрь дип исәпләгән иҗат кешесенең бары тик янып, үз халкының кайгы-шатлыкларын үз йөрәге аша үткәреп кенә, «йөрәк каны белән» генә язарга тиешлеген белдерә. Шунысы кызык: шагыйрьлек миссиясен аңлауда да Сириннең карашы Тукай карашы белән аваздаш. Тукай да бит шагыйрьнең вазифасын бик югары бәяләде: аны авторның үзенең шәхси мәнфәгате турында кайгыртуында түгел, ә халыкка хезмәт итүендә күрде. «Әйдә халыкка хезмәткә, хезмәт эчендә йөзмәккә; Бу юлда һәртөрле хурлыкка, зорлыкларга түзмәккә!» дигән чакыру ташлады. Үз чорының вазгыятеннән чыгып, ул шагыйрьнең иҗтимагый-сәяси ролен «йоклаган» татар халкын уятуда, тергезү-терелтүдә күрде. Ә Тукай, үз чиратында, бу мәсьәләдә рус әдәбияты классиклары А.С. Пушкин белән М.Ю. Лермонтовка таянды, алардан үрнәк алды: «Пушкин илә Лермонтовтан үрнәк алам / Әкрен-әкрен югарыга үрләп барам» (Г. Тукай. Бер татар шагыйренең сүзләре). Монда шундый типологик параллельлек тә үткәреп була: 1826 елда Пушкин, 1841 елда Лермонтов «Пәйгамбәр» («Пророк») дигән әсәр язалар һәм шагыйрьнең җәмгыятьтәге миссиясен пәйгамбәрлек миссиясе дәрәҗәсенә күтәреп тасвирлыйлар. Тукай да «Пәйгамбәр (Лермонтовтан үзгәртелгән)» (1909) шигырендә шагыйрьнең миссиясен пәйгамбәр миссиясе югарылыгында күрә һәм Сирин әсәрендәге фикергә охшаш фикер әйтә: шагыйрь үз

мәнфәгате өчен түгел, ә халкы өчен армый-талмый хезмәт итәргә тиеш: «Керештем мин мәхәббәткә, карендәшлеккә өндәргә / Ашамый-эчми көндез, кич белән баш куймый мендәргә»; шагыйрь рухи ут белән янарга тиеш: «Янып рухани ут берлә, ашыккан хәлдә юл тотсам», – ди [Аминева, с. 24–49]. Тукайның бу фикерләре үзенең остазлары – Пушкин һәм Лермонтов фикерләре белән аваздаш [Пехтелев, с. 106]. Шулай итеп, Сириннең фикерләре Тукай фикере белән дә, Пушкин һәм Лермонтов фикерләре белән дә аваздаш булып чыга: «Пушкин – Лермонтов – Тукай – Сирин» дигән чылбыр барлыкка килә һәм Сирин бу чылбырда ахыргы бер буын ролен үти. Гомумән, «Йөрәк каны белән» әсәре 1920–1930 елларда гына түгел, ә бөтен XX гасыр татар поэзиясендә гражданлык лирикасының иң матур үрнәкләренең берсе булып санала.

Ритмик һәм аһәңлелек җәһәтеннән нәфис эшләнгән «Киләләр» (1930) шигыре дә оптимистик рухта язылган. Монда автор тормышта үзенең нинди теләк-омтылышлары булса, шуларның барысын да «килә» дип санап чыга да, киләчәкнең чыннан да матур буласына ышанып, *«киләсе көннәрнең көлгәнен күрәсе килә»* дигән теләк белдерә. Игътибар итик: бу шигырьләр шулкадәр ихлас күңелдән язылганнар ки, алардан, әйтерсең, укучыларга бары уңай энергия генә бөркелә.

Шулай итеп, 1930 еллар татар поэзиясендә башка беркемнекенә дә охшамаган «Сирин стиле» дигән күренеш барлыкка килә. Бу Такташ стиле дә, Хәсән Туфан стиле дә түгел. «Сирин стиле», бер яктан, хыялның көчле булуы, тирән эмоция, лиризм һәм революцион романтика белән сугарылган булса, икенче яктан, яңгыравыклы ритмы, халыкның гади, йөгерек, матур, музыкаль телен файдалануы белән үзенчәлекле. Сирин музыкаль яңгырашлы сүзләр белән төрле күренеш, халәт-хәрәкәтләрне күз алдына китереп бастыра. Шулай итеп, шигырьгә музыкальлек килеп керә, аңарда төрле тавышлар яңгыраган төсле, тәэсирле итеп бирелә, шул ук вакытта автор шигырьнең эчтәлегенә дә тирән мәгънә сала белә: һәр әсәренең киң иҗтимагый яңгырашы турында да кайгырта. Поэтик идея белән публицистик фикерләүнең синтезына ирешергә омтыла.

Татар шагыйрьләреннән аеруча Такташны якын күрә Сирин. Алар икесе дә бунтарь җанлы. Бер-берсе белән якын дус булганнар, ярыша-ярыша иҗат иткәннәр. Ул елларда Казанның иң зур залларында уздырыла торган әдәби кичәләрдә икесе дә яңгыратып шигырь укыганнар, яшьләрнең, студент кызларның иң яраткан шагыйрьләренә әверелгәннәр. Рифгать Батыршин (Рифгать Батыршин – Сириннең энесе Мәхәсимнең улы) үзенең истәлекләрендә Казан авыл хуҗалыгы институтында немец теле укытучысы, өлкән яшьтәге Алмаева Фатыйманың Сирин турында әйткән сүзләрен китерә: «Без, студент кызлар, Сирин, Такташ, Кутуй нинди клубларда чыгыш ясыйлар, шунда чаба

торган идек. Шигырьне бигрәк шәп сөйлиләр иде», – дигән ул. Ә Ямаш Игәнәй исә Сирин турында: «Заманында сәхнәләрдә Һади Такташ белән ялкынлы шигырьләрен укып йөргән шагыйрь бит ул. Татар шигърияттендә яңалык ачучы», – дип яза һәм Сириннең үз сүзләрен китерә: «Сәхнәнең бер ягыннан Такташ, икенче ягыннан мин килеп чыга идем. Укып җибәрәбез шигырьне, зал ни эшләргә белми, сихерләнә, илаһи шаукымга тоташ уралып, тылсымлы-серле халәтнең иң югары ноктасында бөтерелә», – дип сөйләгән иде ул бер очрашу вакытында» [Игәтәй Ямашев, б. 96].

Әйтергә кирәк, мондый дуслык аларның иҗатларында да чагылыш таба. Такташ белән Сирин әсәрләре арасында байтак кына охшашлык-аваздашлык бар. Бер үк темага яки бер үк мотивка алар икесе ике төрле әсәрләр язганнар (язучы Р. Мостафин Сиринне Такташның көндәше дип атый: «Мәдәни җомга», 1996. 3 май). Менә аларның кайберләре: Октябрьнең ун еллыгына Такташ үзенең «Үпкәлим», ә Сирин «Урам уртасында» шигырен багышлый; кызыл кавалеристларга багышлап Такташ «Атлы сугышчыга», ә Сирин «Атлы шлемнар» әсәрен яза. Кызларның кыска күлмәк киеп йөрүләренә Такташ «Җырым сиңа булсын» (1927), ә Сирин «Бала итәкле озын күлмәкләр» (1933) шигырен, кар яву күренешеннән этәрелеп китеп Такташ «Ак чәчәкләр» (1929), ә Сирин «Кышкы чәчәкләр» (1933), халыкара күләмдә тыныч тормыш турында Такташ «Лорд Чемберленга СССР крестьяны Һади Такташтан җавап нотасы» шигырен (1927), ә Сирин «Халыкара сугышка каршы Конгрессста Сириннең сөйләгән беренче рече» поэмасын (1933) иҗат итәләр.

1929 елда педагогия институтын тәмамлагач, Сирин бер ел Казанның М.Вахитов исемендәге мәктәбендә татар теле һәм әдәбияты укыта; бер үк вакытта, Татар пролетар язучылар ассоциясе тарафыннан билгеләнеп, Казан тегү фабрикасында яшь каләм тибрәтүчеләрнең әдәби түгәрәгенә җитәкчелек итә. 1930 елда аны Татиздатның авыл хуҗалыгы бүлегенә редактор итеп эшкә чакыралар. Анда ул 1935 елның августына, ягъни кулга алынганга кадәр эшли.

1930–1935 елларда Сирин иҗаты киң колач ала, үзенең иң югары ноктасына җитә. Ул татар халкының иң үзенчәлекле, иң популяр шагыйрьләренең берсенә әверелә. Бу елларда ул заманының актуаль мәсьәләләрен күтәргән иң камил, иң атаклы әсәрләрен иҗат итә. Мәсәлән, зур күләмле «Булмый! Булмый!» шигыре (1930) шул чорның көнүзәк мәсьәләсе – авыл хуҗалыгын коллективлаштыру темасына багышланган. Күмәк тормышның никадәр өстен, никадәр файдалы икәнлеге турындагы фикерне шагыйрь әле күмәк хуҗалыкка кермәгән кеше аңына барып җитә алырлык гади сүз-алымнар белән бирә. Бу – авторның гади крестьян белән шигъри телдә сөйләшүе булып чыккан. «Ашлыгыңны җилгәрәмсең, җилгәр, җилгәр» сүзләрен Сирин реф-

рен итеп куллана һәм алар һәр кулланган саен әсәрнең иҗтимагый мәгънәсен тирәнәйтә баралар. Әсәрдә ялгыз хуҗалыкның төп коралы булган сукага күмәк тормыштагы машина каршы куела. Шулай итеп, Сирин күмәк хуҗалыкны мактый, пропагандалый. Бу әсәр ул елларда бик популяр була, аны күп кенә әдәби кичәләрдә сәхнәдән сөйлиләр.

1930 елда Сирин студентлар тормышына багышлап «Микроскоплы күзләр», «Койрыклы студент» әсәрләрен язган. Аның лирикасы да үзенчәлекле. Яшьлек-мәхәббәт темасына «Ай яктысы», «Каш астыннан», «Эзләрең» (Урал Уралов дигән композитор Сириннең «Эзләрең» шигыренә җыр язган (Урал Уралов. Шагыйрь Сирин турында уйлар // Ватаным Татарстан. 1997. 25 февраль). Әмма әлегә ул җырның ноталары табылмады), «Никтер җаным...», «Үзбәк кызы «Дәрдем бар»га», «Ялгыз каен» һәм башка әсәрләр иҗат иткән. Шагыйрь балалар әдәбиятына да зур өлеш кертә. Балалар өчен «Кыш» (1929), «Көз» (1929), «Яз» (1929), «Җәй» (1929), «Кеше» (1930), «Бә-ә-ә дә мә-ә-ә» (1931), «Корыч атлар» (1931), «Тимер юл» (1931), «Трамвайлар ник туктаган?» (1932), «Җиләк бакчасы» (1933) исемле кечкенә-кечкенә китапларын чыгара, «Күккү» шигырен иҗат итә. 1931 елда «Тамчылар» исемле күләмле генә шигырьләр җыентыгы дөнья күрә (61 бит).

Шагыйрьнең новаторлыгын, үзенә генә хас форма белән иҗат итүен кайбер тәнкыйтьчеләр кабул итеп бетермиләр, аны «формализм»да, футуризмда гаеплиләр; көнләшүчеләр дә табыла. Әдипнең «Тамчылар» җыентыгына язган кереш мәкаләсендә Закир Гали Сиринне пассивлыкта һәм формализмда гаепләп чыга [Сирин, б. I–XI]. «Совет әдәбияты» журналында (1933, № 12) Сириннең «Кышкы чәчәкләр» шигыре басылгач, журналның 1934 ел 1–2 санында аны тәнкыйтьләгән мәкаләләр дөнья күрә: Гомәр Гали аны «Социалистик җәмгыять чынбарлыгының алдынгы идеяләре белән коралланмау»да гаепли, ә Нур Баян исә «Кышкы чәчәкләр» темасының актуаль түгеллеген әйтә («Совет әдәбияты». 1934. № 1–2. Б. 94–95).

Такташның вафатын (1931) Сирин бик авыр кичерә. Якын дустына багышланган «Зәңгәр күзле егет юк инде», «Такташ табуты янында» шигырьләрен ул шул ук көнне, 1931 елның 10 декабрендә язган. Сирин аларда, Такташ үзе вафат булса да, аның иҗатының үлмәячәген, ерак киләчәккә дә барачагына чын күңелдән ышанганлыгын белдерә.

Такташ үлеменнән соң Сирингә тормышта бөтенләй ямь калмаган кебек тоела башлый; беркадәр вакытка хәтта аның иҗаты да туктап калгандай була: актив кына иҗат итеп килгән Сирин, кайбер мәгълүматлар буенча, 1932 елда нибары дүрт әсәр язган. Аның күңеле дә тыныч булмый: куркытулар, сорау алулар дәвам итә. Истәлекләрендә Сирин Татиздатта эшләгән чагында үзен берничә тапкыр Эчке эшләр Халык комиссариатына чакырып сорау алулары турында

яза (кара: «Казан утлары», 2016. № 12. Б. 151–153). Аларның барысы да, әлбәттә, шагыйрьнең иҗатына көчле йогынты ясый, әсәрләрендә дә чагылыш таба.

Сирин җәмгыятьтәге гаделсезлек, аның тамырлары турында уйлана. Еллар дәвамында совет җәмгыятенең патриоты булып та, үзен һаман гаепләүләре, эзәрлекләп торуларының сәбәбен ачыкларга тели. Һәм, әкренләп, моның серенә дә төшенә: тышкы яктан кызыл лозунглар белән төреп-бизәп алынган совет системасының эчендә мәкерлек, алдашу, бер-берсен кыерсыту, байлык-акча өчен көрәш ятканлыгын һәм үзенең шул система эчендә яшәргә мәҗбүр булуын аңлап ала. Шагыйрьнең ирек сөюче, хөр, бунтарь җаны мондый икейөзлелек, мәкерлелек белән килешә алмый, аңа каршы нәфрәт белән тула. Җәмгыятьтәге гаделсезлекләргә каршы ул иҗаты белән көрәш ача: Сириннең 1932–1935 еллар иҗатындагы төп мотивлары, җәмгыятьтәге гаделсезлекләрне, икейөзлелекне тәнкыйтьләүгә, ачы сатирага юнәлә.

1932–1935 еллар – Сирин иҗатының иң каршылыклы һәм иң катлаулы чоры. Күңеле бәргәләнгән, кемгә ышанырга да белмәгән шагыйрь (ул елларда бер-берсе өстеннән донослар язу таралган күренеш була) нинди генә темалар күтәрми дә, нинди генә темаларга язмый ул елларда! Иң элек, эзоп теленә мөрәҗәгать итеп, җәмгыятьтәге тискәре күренешләрне мәсәл жанры аша камчылый: «Кәҗә белән сарык» (1931), «Сатучы һәм сатып алучы» (1932), «Карга белән саескан» (1934), «Ишәк белән куян» (1935) һ.б. әсәрләр. «Сатучы һәм сатып алучы» шигырендә шагыйрь җәмгыятьтә сүз ирегә булмауны «утка тота». «Күңелле – күңелсез» шигырендә (1934) совет җәмгыятендәге чынбарлык күренешләрен ничек бар – шулай сурәтли.

Сириннең икенче алымы – шигырьләрне ул үзенә килгән хат яки телеграмма формасында яза башлый. Мәсәлән, «Лермонтовтан хат» шигырен (1933) Лермонтов исеменнән яза. Бу алымны «Тукаевтан Сирингә телеграм» («Мәйдан», 2016. № 4. Б. 62), «Тумаган балалардан хат», «Бөтен дөньяга телеграм» әсәрләрендә дә куллана. «Тумаган балалардан хат» әсәрендә балалар, дәүләтләргә мөрәҗәгать итеп: *«Тик сезнең файдагыз өчен / Кан түгү өчен генә, / Канлы фронтларга барып / Егылып үлү өчен генә / Без ул дөньяга тумыйбыз, / Яшәмибез, тормыйбыз / Әниләрнең карынында, / Нервалардан тыңлыйбыз»*, – дигән дәгъва белдерәләр.

Киләчәкнең нинди булачагын белмәү, һәр көн, һәр сәгатьтә үзеңне алып китүләрен көтеп яшәү шагыйрь күңелендә давыл куптара. Аның бунтарь җаны бәргәләнә, күкләргә аша. Тормышта кемнән ярдәм көтәргә, каян ямь табарга белми. «Хис» шигырендә (1933) ул, гаҗизләнеп, хәтта әҗәлгә дә эндәшергә мәҗбүр була. Әйтергә кирәк, бу елларда үлем темасы Такташта да күренә. Такташның «Ертык бүрек» (1927) әсәрендә, гәрчә ул оптимистик рухта язылган бул-

са да, «Үләрмен мин, бу ел кыш килгәч» дигән сүзләр, ә «Болай... гади җыр гына» (1928) шигырендә «асылып үлгән берәү» мотивы китерелә.

Тормышта шундый янау-куркытулар булуга да карамастан, Сириндә әле һаман да оптимистик рух саклана. «Шәфкать туташы» (1930), «Пушкиннан бер өзек» (1934), «Карлы» (1934) шигырьләрендә ул «киләчәктә бу авыр заманнар узар» дигән өмет белдерә. Бу елларда иҗат ителгән әсәрләрнең байтагында җәмгыять һәм шәхес, шагыйрь һәм хакимият проблемалары күтәрелә.

Юаныч эзләп, Сирин рус һәм чит илләр поэзиясенә мөрәҗәгать итә, алардан үзенең рухи халәтенә аваздаш мотивларны эзли. «Гаҗәпләнү (Әбел Галә әл-Мәгарридән)» (1933), «Алтын металл (Шекспирдан)» (1933), Есениннан этәрелеп китеп, «Зәңгәр кичтә», «Алсу кофта, зәңгәр күзләр» (1934) кебек әсәрләре языла. «Алтын металл (Шекспирдан)», «Каторжаннар» (1933) шигырьләрендә җәмгыятьтәге күп нәрсәнең акчага корылуы тәнкыйтьләнә.

1933 елда шагыйрь «Халыкара сугышка каршы Конгресста Сириннең сөйләгән беренче рече» дигән поэма язган. Безгә аның аерым бүлекләре генә килеп җиткән. Биредә автор берничә проблема күтәрә. Әсәрнең баш өлешендә ул төрле дәүләтләрдәге тынычлык һәм коралсызлану сәясәте хакындагы үз фикерләрен бәян итә. Аннан соң дәүләт һәм шәхес проблемасын алга чыгара. Монда еш кабатлана торган рефрен итеп:

Кеше өчен дәүләтләр яшиме?
Дәүләт өчен мәллә кешеләр?
Кеше өчен дәүләтләр яшәсә,
Нигә болай безнең бу эшләр? –

дигән сүзләрне ала. Әсәр эчендә автор аны төрле вариантларда куллана. Нәтиҗә рәвешендә дәүләтләрнең эшчәнлеге бары гади кешеләрнең ирекләрен кысуга гына юнәлдерелгән булуы турындагы фикер әйтелә.

1934 елда Сирин «Ана» поэмасын язган (Поэманың бер варианты астына «1934 ел, 25 ноябрь» дигән дата куелган). Әсәргә «1931 елда кулак итеп авылыннан куылган бер ананың Казан урамында үз малае белән очрашуы» дигән аңлатма бирелгән. Бу – шагыйрьне репрессияләүгә сәбәпче булган әсәрләрнең берсе. Поэманың тулы тексты безгә билгеле түгел, бары Эчке эшләр Халык комиссариаты архивында сакланган версиясе генә мәгълүм (поэма тәмамланмыйча калган ахрысы, чөнки текст тулы түгел).

Сталинның «Социализм җиңә барган саен җәмгыятьтә сыйнфый көрәш тә кискенләшә бара» дигән күрсәтмәсенең гади кешеләр арасындагы мөнәсәбәтләрдә ничек чагылуы, нинди каршылык-фаҗигаләр китереп чыгаруы тасвирлана бу поэмада. Сәяси карашларыннан чыгып, хәтта ана белән бала да икесе ике, капма-каршы лагерьда торып калалар. Әсәр нигезендә ана белән бала арасындагы сыйнфый-психологик конфликт ята. Унөч бала тәрбияләп үстергән ананы, ике сыер асрауда гаепләп (сыер бозаулагач, ике сыер булган), кулак дип, өен, барлык

мал-мөлкәтен тартып алалар, өеннән куып чыгаралар; ул хәзер шәһәр урамында хәер сорашырга калган. Вакыйга лирик герой – ананың улы исеменнән сөйләнә. Ана үз улыннан мәрхәмәтлек сорый. Үзен ничек итеп кулак ясауларын сөйли; аның сүзләрендә шул чордагы курку атмосферасы искиткеч реаль чагылыш таба. Ана, гаҗизлектән, хәер сорашырга мәҗбүр булган. «Әтиегез вафат булды, үлеп котылды», ди. Әмма революция идеяләренә нык бирелгән улы үз әнисенә карата коточкыч рәхимсезлек күрсәтә: әнисен сыйнфый дошман санап, аңа ярдәм итүдән баш тарта. Әсәрдә шундый мәрхәмәтсезлек күргән ананың тирән кичерешләре тасвирлана. Ананың өзгәләнүләренең нәтиҗәсе буларак, аның кулындагы күкрәк баласы шул вакыт җан бирә. Шулай итеп, әлеге поэма укучы күз алдына 1930 елларда махсус күпертелгән сыйнфый көрәшне, ул көрәшнең никадәр рәхимсез, кешелексез булганлыгын ачып сала [Шәрипов, б. 157–159]. Татар поэзиясе тарихында әлеге теманы бу кадәр тирәнлек белән күрсәткән башка әсәр юк шикелле.

Р. Мостафин: «„Идеологик тотнаксызлыкта“ гаепләп, Сиринне Язучылар берлегенә дә алмыйлар, „формализм“да һәм башка „изм“нарда гаеплиләр, – дип күрсәтә. – Ә сәләтсез шагыйрьләрне, „идеология“ ягына карап, бастыралар, бүләклиләр, югары күтәрәләр» [Мостафин, б. 163]. Поэзиядә үз дәрәҗәсен белгән, ачы телле Сирин үзен мондый кимсетүгә көчле сатира белән җавап бирә. Казанда оешкан язучылар төркемен ул «Ат кәмите» дип атый. Язучылар берлеге билеты булган каләм ияләрен «Күтәрик бокалларны!» (1934) шигырендә тәнкыйтьли, кешеләрнең авыр тормыштан, гаҗизлектән эчүгә бирелүләрен тасвирлый. «Паганини» (1935) шигыре дә ачы сатира белән сугарылган: анда «Паганини булмаса да, бездә „поганыйлар“ бар», дигән фикер үткәрелә.

Булат Солтанбеков Сириннең Сталинга эпиграмма язганлыгын хәбәр итә. Берләштерелгән дәүләт сәяси идарәсе (ОГПУ) архивындагы материалларга таяныл, ул бер шымчының түбәндәге хәбәрен китерә: 1935 елның февралендә Сирин Һади Атласи фатирында үзенең башка әсәрләре белән беррәттән Сталинга язган эпиграммасын да укыган. Эпиграмма тексты безгә килеп җитмәгән, әмма Б. Солтанбеков аның эчтәлеген китерә. Анда «Сандугачым, һәр җырыңда син Сталинны мактап җырла. Шул чакта сине күреп алырлар һәм сиңа „СССРның атказанган сандугачы“ исеме бирерләр» дигән сүзләр булган [Солтанбеков].

Шагыйрь үзен кайчан да булса кулга алачакларын сизенгән, күңеленнән инде туган иле, иптәшләре белән хушлашып та куйган. 1934 елда ук ул «Хушыгыз, әй, кырларым» дигән шигырь язган. Анда болай диелә:

...Хушыгыз таллар, имәннәр,
Хушыгыз, әй, алмагач!
Кичерегез шагыйрь Сиринне:
Кыш сайрамый сандугач.

(шигырьгә «23. 11. 1934 ел» дигән дата куелган).

Сиринне 1935 елның 22 августында кулга алалар. Сорау алулар 1936 елның гыйнвар ахырына кадәр дәвам итә. Февраль башында карар чыгарыла: Сиринне биш елга Себергә сөрәләр. Ул анда, хәзерге Кемерово өлкәсендәге лагерьда, сәяси тоткын рәвешендә (ә сәяси тоткыннарга мөнәсәбәт аеруча кырыс була), искиткеч газаплар кичереп, биш еллык срогын үткәрә. Андагы тормыш турында безгә Сириннең машинкада басылган истәлекләре килеп җиткән (шагыйрь аларны сөргеннән кайткач, берәрсенә әйтеп яздырган булса кирәк).

1936 елдан алып Сирин иҗатында икенче чор башлана. Сөрген елларыннан аның «Мин кайда булдым? – Мин шунда булдым» (шигырьнең бер варианты «„Син кайда булдың?“ диючеләргә» дип атала. ОГПУ архивында саклана торган бу текст ахырына «29/VII–33» дигән дата куелган. Димәк, Сирин аны 1933 елда, үзен вакытлыча изоляторда тоткан чакта ук язган булырга мөмкин), «Мунча ташы» (Беренче вариант), «Стаканнарым», «Яшьлегем яшькә буялып...», «Уйнак яр (үзбәк җыры «Яр-яр»га ияреп)», «Җыр турында» һ.б., барлыгы уннан артык шигыре килеп җиткән. Гәрчә аларга «1936 ел» дигән дата куелган булса да, Сирин аларны сөргеннән кайткач, хәтереннән алып теркәп куйган булса кирәк. Аларда шагыйрь үзенең тоткын булуын, туган җиреннән аерылып яшәү ачысын сурәтли.

Ниһаять, 1940 елның көзендә Сирин, сөрген срогын тутырып, туган иленә кайта. Ул бик бетеренгән, хәлсезләнгән, ябыккан була. «Бала вакытым» шигырендә (1941) шагыйрь үзенең шул чактагы кыяфәтен сурәтли:

«Мин кешеме, түгелме?» – дип,
Хәзер карыйм көзгедән.
«Бу – мин, чын үзем түгел», – дип,
Куркып китәм үземнән.

1941 елда, бераз хәл алгач, Сирин үз теләге белән Ватан сугышына китә. Смоленск юнәлешендәге сугышларда катнаша. 1942 елның көзендә, авыр контузия алып, Кәрәкәшлегә кайта. 1942–1943 елның кышын авылда үткәрә. Сәламәтләнә төшкәч, колхоз эшенә чыга: атлар карый, кырдан салам ташый, басуда кар тота. Шул чакта ул «Кар тотканда» дигән әсәрен (1942) иҗат иткән. Монда ул тыныч тормышка, табигать кочагында эшләп йөрүгә дан җырлый: шундый газаплар күреп кайткан кешегә колхоз эше уен кебек кенә күренә. Әсәрдә тыныч хезмәтнең кешегә шатлык алып килүе тасвирлана.

1943 елның язында Сирин яңадан фронтка китә. Шул ук ел ахырында, авыр яраланып, Ташкент госпиталенә җибәрелә. Анда бераз сәламәтләнгәч, әмма хәрби хезмәткә яраксыз рәвештә, туган авылына кайта; бераздан колхозда эшли башлый. Сугыштагы батырлыклары өчен Сирин «1941–1945 еллардагы Бөек Ватан сугышында Германияне җиңгән өчен», «Бөек Ватан сугышы елларындагы фидакарь хезмәт өчен» һәм «Бөек Ватан сугышында җиңүнең 20 еллыгы» медальләре белән бүләкләнә.

1946 елдан Сирин Баулы районы үзәге Акбуа бистәсендә яши башлый. Колхоз аны берьеллык умартачылар курсына җибәрә. Курсны тәмамлагач, Кәрәкәшле һәм Ташкичү авылларында умартачы булып эшли. Монда да ул бик тырышып хезмәт куя. Хезмәттәге уңышлары өчен ике тапкыр Баулы район хакимиятенең Мактау кәгазе белән бүләкләнә. Сирин Татарстан АССР Югары Суды Президиумының 1957 елның 13 июнь карары белән реабилитацияләнә.

Тормышында бер-бер артлы тезелеп килгән каршылыкавырлыклар аркасында Сириннең гаилә тормышы озак еллар буена оешып җитә алмый. Өстеннән гаебе алып ташланганнан соң гына, 1960 елның 1 сентябрендә Сирин Акчишмә авылыннан Фәһимәгә өйләнеп, үз гаиләсен корып җибәргән. Бу вакыйга аның иҗатына уңай йогынты ясаган, иҗаты җанланып, үсеп киткән.

Сөргеннән соңгы елларда, кайбер белгечләр язганча (Р. Мостафин, мәсәлән, «1935 елдан алып 1970 елга чаклы аның яңа язылган бер генә шигъри юлы да билгеле түгел» дип яза [Мостафин, б. 164]), Сириннең иҗаты туктап калмый, ул бераз сүлпәнләнә генә, элеккеге ярып сала торган кискенлеге йомшара төшә. Шунысы хак: сөргеннән соң ул инде 1930 елларда үзе барлыкка китергән «Сирин стиле»нә әйләнеп кайтмый, ә традицион стильдә иҗат итә. Чөнки җәмгыятьтәге вазгыять тә инде үзгәргән: революцион күкрәнүләр заманы узган, тормыш салмакланган һәм андый шигырьләргә дә ихтыяҗ инде беткән була. Шагыйрь архивыннан күренгәнчә, сөргеннән соң ул барлыгы 90 нан артык шигырь һәм берничә әкият иҗат иткән. 1940–1959 елларда ел саен икешәр-өчәр әсәр язып килгән булса, гаилә корганнан соң – 1960 елда ул 11, ә 1961 елда барлыгы 35 шигырь иҗат иткән. Әмма мондый иҗади активлык озакка бармый, шагыйрьнең сәламәтлеге начарлана: сөргендә алган суык тиюләр, яралар, сугышта алган контузияләр өстенә аңарда туберкулез авыруы башлана. Шулай да ул әле каләмен ташламый. 1962 елда аның авыруы көчәеп китә һәм ул Акбуа (Баулы) туберкулез диспансерына кереп ятарга мәҗбүр була. Аның архивында 1961 елдан соңгы бары биш кенә шигыре сакланган.

Сөргеннән кайткач, Сирин үзенең яшьлек дусты Хәсән Туфан белән дә очрашкан. Мәсәлән, Локман Бадыйкшан истәлегендә 1959 елның 19 декабрендә Казанда язучыларның Г. Тукай клубында үткән бер кичәдән соң Хәсән Туфан белән Сириннең кочаклашып күрешкәнлеге турында языла [Бадыйкшан]. Шуннан соң ике шагыйрьнең дуслыгы тагын яңарып китә. Алар үзара хатлар алышалар, бер-берләрендә кунакта да булалар. Х. Туфан Сирингә 1958 елда чыккан «Җырлар, шигырьләр» китабын үзенең яшел карасы белән «Сирин! Дөньяда икенче кат яшәгән кабатланмас матур көннәребез истәлеге булсын бу сиңа. Ихтирам белән, Х. Туфан. 27.XI.61» дип язып бүләк иткән (бу китап Сирин архивында саклана).

Сириннең 1940–1969 елларда язган әсәрләрен аның иҗат юлындагы аерым бер этап итеп карасак, ул дәвер шагыйрь иҗатында түбәндәге темалар күтәрелүен күрербез.

Сирин сәяси темаларга язуын дәвам итә, җәмгыятьтәге тәртипсезлекне, «кызыллыкны» сатира утына ала. Мәсәл жанрын җанландырып җибәрә. «Карт большевик, милиционер һәм кызыл сыбызгы» (1952) («Мәйдан» журналы, 2007 ел, № 3. Б. 108–109) әсәрендә карт большевик белән милиционер арасындагы сөйләшү китерелә. Берәү, исереп егылгач, милиционер сыбызгысын сызгырта. Карт большевик канәгатьсезлек белдергәч, милиционер сыбызгының гади түгеллеген, ә «социалистик сыбызгы» икәнлеген әйтә. «Шатлыклы үлем» мәсәлен (1953) Сирин Сталин үлеменә багышлаган.

«Матур хатын» әсәрендә (1956) дә шагыйрь «социалистик агач» дигән гыйбарәне сатирик максатта куллана. Халыкка кояш тотылуның сәбәбен аңлатып, Сирин «Дөнья бетми мәңге дә!» шигырен язган. 1961 елның 12 апрелендә Юрий Гагаринның Җир тирәли әйләнеп кайтуына Сирин «Күкләр капкасы ачык!» шигырен багышлаган. Анда автор совет фәне һәм техникасының алга китүе белән горурлана. «Канцлер Аденауэр һәм шагыйрь-доктор» әсәрендә (1961) шагыйрь намусы, аның җәмгыятьтәге роле темасы күтәрелгән.

Сирин балалар әдәбиятының җәүһәрләре булып саналырлык әсәрләр иҗат итә: биш бүлектән торган «Бишек җыры», нәниләр өчен «Чеп-чепләрем, пип-пипләрем», «Безнең өйдә иң кадерле кеше» әсәрләрен яза. Сәнгатьчәлек ягыннан алар искиткеч камил эшләнгән, «җырлап торалар».

Мәктәп, белем алу, балалар тәрбияләү темасына Сирин «Кире малай» (1942), «Күзлек (1945), «Ана белән бала» (1948), «Нәни оратор» (1951), «Мин кунак дип тормаган» (1951), «Мәктәп» (1958), «Алтын күзлек» (1958), «Биек баскыч, көмеш ачкыч» (1958) һ.б. әсәрләрен багышлаган.

Умартачы булып эшли башлагач, Сириннең сизгер күңеле табигатьнең башкалар игътибар итмәгән нечкәлекләрен дә күрә, тоя, үз күңеле аша үткәрә башлый. Бал корты белән чәчәкләр арасындагы гармонияне, аларның бер-берсенә тартылуларын поэтик югарылыкка күтәреп, ул «Зур кунак» шигырен яза (1961). «Кортлар шәһәре» (1960), «Бал бабай» (1961) шигырьләрен дә Сирин шундый ук нечкәлек һәм тирән мәхәббәт белән иҗат иткән. Әдип архивында аның үзенең умартачылык эше тәҗрибәсеннән чыгып язылган «Эшче кортларның серкә урлап кайтулары турында бер тәҗрибә» дигән мәкаләсе дә сакланган (ул аны берәр матбугатта бастырып чыгарырга дип язган, ахрысы. Әмма бастырырга өлгерә алмаган). «Кошлар – безнең дусларыбыз» (1961), «Күрәсем килә» (1961) шигырьләре исә кошларга карата тирән ярату һәм хөрмәт белән сугарылган.

Шулай итеп, Сирин 1940–1960 елларда да кулыннан каләмен ташламаган, хәле килгәнчә әдәби процесста да катнашып барган. Алда искә алынганча, үзе исән чагында, Татарстан китап нәшриятында 1959 елда, Зыя Мансур редакцияләвендә аның зур булмаган «Шигырьләр» китабы басылып чыккан (бу китапка рецензияне М. Латифуллин язган: «Совет Татарстаны» газетасы. 1960.12 январь. № 9). Шигырьләре сирәк булса да вакытлы матбугатта да басылгалап килгән (кара: «Совет әдәбияты». 1962. № 2. Б. 76–77, «Көнче күрше», «Сугыш кырларыннан», «Күрәсе килә» шигырьләре); «Ялкынлы еллар поэзиясе» җыентыгы (төз. С. Мортазин. Казан: Татар. кит. нәшр., 1968. Б. 169. «Ачлар тавышы» шигыре; «Ялкын» журналы, 1980, № 1. Б. 12–13. «Язгы тамчылар» шигыре). «Мәйдан» журналының 2015 елдагы 12 нче саны тулысынча Сирин иҗатына багышлап чыгарылды: анда аның күп кенә шигырьләре, прозасы, аның турында истәлекләр, мәкаләләр һәм аның фотолары басылды.

Шагыйрьнең архивында проза әсәрләре дә бар. Мәсәлән, 1927 елда ук ул «Авыл яшьләре» журналында (№ 6) «Диңгез пароходында» дигән зарисовка-репортаж бастырган. Анда «Аврора» крейсерында хезмәт иткән сугышчыларның көндәлек шөгыльләре бәян ителә. 1930 елларда Сирин «Казенный печән» хикәясен, «Кич белән» нәсерен һәм «Уполномоченный» дип язарга ниятләгән әсәренең планын чәчмә белән язып куйган.

Сөргеннән кайткач, әдип берничә экият иҗат иткән, архивында шулай ук аның үз кулы белән язган «Мәгънәсез тәнкыйтькә җавап» мәкаләсе, әдәби иҗат турындагы фикерләре, «Язучылар берлегендә Сириннең чыгышыннан бер өземтә» дигән язма да сакланып калган.

Шагыйрь тормышының соңгы еллары рәхимсез туберкулез авыруы белән көрәшеп узган. Иң соңыннан язган «Уты сүнгән вулкан» (1960), «Бер кисәк» (1964) шигырьләрендә Сирин үзенең хәл-әхвален тасвирлый. «Бер кисәк» шигырендә мондый юллар бар:

Теләкләрем чиксез минем,
хисапсыз;
Йөрәк тибүләрем санлы, хисаплы.
Исәп-хисап эшләрем күп ничаклы,
Тәндә җаным кунак, белмим,
ничаклы?

Шагыйрь Сирин озак һәм каты авырудан соң 1969 елның 23 ноябрендә Акбуада вафат була һәм шул бистәдәге татар зиратына җирләнә. Әдипнең тууына 90 ел тулуны билгеләп үткән вакытта аның каберенә Баулы районы хакимияте тарафыннан Сириннең барельефы төшерелгән истәлекле таш куелды. Баулыда, Урыссу бистәсендә һәм Кәрәкәшледә Сирин Батыршин исемендәге урамнар бар. Үзенең бөтен гомерен гаделлек өчен көрәшкә багышлаган күренекле шагыйрьнең якты истәлеге бүген әнә шулай саклана.

Әдәбият

Аминева В.Р. Габдулла Тукай и русская литература XIX века: типологические параллели. Казань: Татар. кн. изд-во, 2016.

Әхмәт Исхак. Бәләкәй генә бер истәлек // Чаян, 1987. № 3.

Бадыйкшан Л. Шагыйрь белән очрашулар // Ватаным Татарстан. 1997. 14 гыйнвар.

Игәнәй Ямаш. Эз сызып атылган йолдыз...// Аргамак. 1996. № 12. Б. 96.

Мостафин Р. «Кыш сайрамый сандугач...» // Казан утлары. 1996. № 12. Б. 163.

Пехтелев И.Г. Тукай и русская литература. Казань: Таткнигоиздат, 1966.

Сирин. Тамчылар. Казан: Татиздат, 1931. Б. I–XI.

Солтанбеков Б. Сереӊ ач, Сирин!.. // Мәдәни җомга. 1995. 21 июль.

Татар әдәбияты тарихы: алты томда. 4 т. Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. Б. 95–96.

Шәрипов Ә. Сириннеӊ Тукайга шигъри җавабы // Мәйдан. 2016. № 4. Б. 57–62.

Шәрипов Ә. Шагыйрь Сириннеӊ «Ана» поэмасы // Ислам и тюркский мир: проблемы образования, языка, литературы, истории и религии: материалы VIII Международной тюркологической конференции (Россия, Республика Татарстан, г. Елабуга, 22 апреля 2016 г.) / отв. ред. А.З. Нигамаев. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. Б. 157–159.

Шәрипов Әнвәр Мәгъдәнур улы,
филология фәннәре докторы,
Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр
һәм ресурслар институты профессоры